

Váraljai Anna

„Ég és föld között, bús hazátlanul...”

Panelterek „varázsosítása” a nyolcvanas években

Írásomban Békés Pál regényéhez az építészetten, pontosabban a játszótereken keresztül kapcsolódom. A szerző fontosabb írásainak (*Lakótelepi mítoszok, A kétbalkezes varázsló, Gangregény*) kulisszái többnyire „szocmodern” építészeti terek. A dekonstruált vizuális környezet testidegen tájai, sorsukra hagyott miliói annál is szomorúbban hatnak, mint hogy egykor az új város, az új társadalom vízióinak egy eszmerendszer által alakított terepeiként születtek. Békés vonatkozó írásaiban az egykor fényes csillagként ragyogó utópia kerül feszültségbe napjaink kollektív emlékezetének hol nosztalgizáló, hol a tabula rasa igényével fellépő attitűdjével, gyakran a metaforikus építészeti tereken keresztül. A szocialista lakótelepek és a hozzájuk kapcsolódó játszóterek/közösségi terek alakulás- és megítélés története Békés munkáin keresztül plasztikusan megrajzolható. Írásainak szereplői sok esetben „panelgyerekek”, ennek az új, vagy inkább szükségszerű épülettípusnak a – szociálisan, mentálisan akkor még beláthatatlan következményekkel számoló – lakói.

Egy este búsán bámészkodott az iroda félig nyitott ajtajában. Hatalmas ház homlokzatára látott. Hogy pontosak legyünk, az iroda ajtajából csak ezt a házat láthatta; az ég nem fért bele a képbe. Az ötödik emeleten az ablakban egy hétévesforma kisfiú üldögélt.¹

A gyermek és a gólemszerűen fölé tornyosuló panelház oppozíciója jellegzetesen a nyolcvanas évek szülötte, amikor a panelek presztízse csökkent: a rendszervál-

1 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983), 26.

tás évéhez közeledve a panelházak lakói otthonukra a legkevésbé sem státusszimbólumként tekintettek. A panellét szociális csapdaként artikulálódott, melyből egzisztenciális okok miatt nem lehetett „elszökni”.² Egy, a MODEM-ben 2019 nyarán rendezett kiállítás ennek a folyamatnak a képzőművészeti vonatkozásaira mutatott rá, a panel mint disztópikus/utópikus motívum ugyanis a nyolcvanas évektől kezdve egyre plasztikusabban jelent meg társadalmi térként, a szocializmus tovább nem fenntartható létformájának metaforájaként a közép-európai művészettörténetben. Békés Pál a nyolcvanas évek dekonstruált telepi környezetébe helyezi „főhősét”, Éliás Tóbiást és mellé sodródó barátját, a kétbalkezes varázslót. Mindketten elszenvedői annak a varázstalanított, irdatlan térnek, melybe belévetettek. Találkozásuk fentebb idézett pillanata megidézi Esterházy Marcell *h.l.m.v 2.0* című videoloopját, melyen a panelház széle-hossza egy, a képmező teljes egészét betöltő geometrikus, absztrakt felületként realizálódik.³ A város és a városon túli természet között barikádként ormótlankodó, nem-helyként, non-lieu-ként vagy between space-ként is definiálható szürkezóna, a paneltelep elsődleges foglya, áldozata Békés Pál írásában a mese és természet világából kiszakított, varázstalan, mítosztalan közegbe kényszerített gyermek. A nyolcvanas években egyre több figyelem terelődött a Békés-regény témájává emelt mese „visszalopására”, a gyermeket körülvevő terek személyiségformálódásra gyakorolt hatásaira, a varázstalanítás ellenében elkövetett kreativitási manőverekre. A továbbiakban ennek az evolúcióját vázolom fel az ötvenes évektől a regény születésének pillanatáig, a játszótérket mint metaforikus színtereket emelve vizsgálódásom fókuszába.

Rend és fegyelem – Az ötvenes évek

A szocialista realista építészet programját Magyarországon 1951-ben hirdette meg a frissen alakult Magyar Építőművészek Szövetsége, ekkor ez a stílus már évtizedek óta uralkodó volt a Szovjetunióban. Sztálin halálát követően Hruscsov 1954-es beszédének hatására enyhült a művészeteket és az építészetet préselő nyomás, a szocreált felváltotta a modernizmus. A szegedi Mars tér szocreál stí-

2 SÜLI-ZAKAR Szabolcs, *PANEL. lét, közösség, esztétika: A lakótelepek hatvan éve*, kiállítási katalógus (Debrecen: MODEM, 2019).

3 ESTERHÁZY Marcell, „h.l.m.v 2.0”, videoloop, *ludwigmuseum.hu*, 2004, hozzáférés: 2024.07.20., Esterházy Marcell: h.l.m.v 2.0 (2004) (*ludwigmuseum.hu*)

lusú lakóházának terrakotta domborművén Tápai Antal⁴ az ötvenes évek tipikus, elvárt, idealizált családmmodelljét mutatta be, akiknek a rendszer ezeket a lakásokat megálmodta. Ugyanakkor a gyermek közel sem foglalt el olyan központi helyet a termelésre fókuszáló államberendezkedésben, mint ahogyan azt a sematikus ikonográfiai program mutatja.

Tápai Antal gyermekével játszó családot ábrázoló domborműve a kapuzat felett Szegeden, a Hajnóczy utcában, 1955.⁵

A hazai szocreál beépítések merev, szimmetrikus kompozíciójúak a grandiózus megjelenés, a munkásállam nagyságát reprezentáló jelleg miatt. A zárt blokkokon belül volt ugyan egy minimális zöldterület, de itt a gyerekek legfeljebb csak az építési törmeléken vagy a kötelező funkcionális elemként elhelyezett porolólárványon játszhattak. Az ötvenes évek játszóterei még nem az ablakból is belátható távolságban, hanem a telepeken kívüli parkok környékén voltak, a telepek szűkebb környezetébe a hatékony munkavégzést könnyítő intézmények, mosodák, kifőzdék kerültek.

4 Tápai Antal (1902–1986) szobrászművész.

5 Saját felvétel, hozzáférés: 2024.07.20.

Sztálinvárosban, a Május 1. utcai házak mögötti park a Vasmű (Sztálin) úti házak hátsó frontja felé nézve egy libikókával, hinta nélküli hintaállvánnyal, 1953 körül.⁶

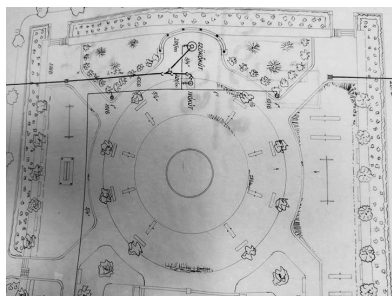
A Rákosi-kor játszótereire példa Szegeden az 1953-as, mára már jócskán átalakított Valéria téri (ma Bartók tér) játszótér tervrajza, melynek szimmetrikus szerkezete a szocreál építészet eszméit tükrözi.⁷ A centrális, minden pontból belátható tér a felügyelt helyek sajátossága, melyen egy hinta és egy rakétamászóka kapott helyet. A tervrajz szabályos, parkosított környezete helyett a valóságban salakkal felszórt terep és szórványos növényzet, az emeletráépítések miatt bomladozó kulisszák keretezték a teret.

Bár nem játszótér, de mindenképpen igazi érdekesség az a soha meg nem valósuló ifjúsági tér, melyet Snopper Tibor,⁸ a Szegedi Tervező Iroda építésze tervezett 1954-ben. A 120 fős textilipari leánykollégium szocreál stílusú épületének terve a személyes zóna, a privát szféra teljes hiányára világít rá egylégterű hálótermeivel és monumentális felvonulási terével. Az úttörők 12 fogadalmi pontja

⁶ GALLAI Sándor, [c. n.], *Fortepan.hu*, hozzáférés: 2024.07.20, <https://fortepan.hu/en/photos/?donor=Gallai%20S%C3%A1ndor>

⁷ „[A szegedi Valéria téri játszótér tervrajzai és alaprajza]”, *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 85.50.6b.

⁸ Snopper Tibor (1922–1994) építész.

A szegedi Valéria téri (ma Bartók tér) játszótér tervrajza 1953-ból (balra fent),
és a tér 1959-ben (jobbra).⁹

A Szegedi Tervező Iroda (Snopper Tibor) Vásárhelyi úti 150 fő
Textil Technikum kollégiumának terve, 1953 (balra lent).¹⁰

pontosan megfogalmazza azokat az elvárásokat, melyeket a kommunista párt egy iskoláskorú gyermekkel szemben támasztott ekkor; ezek közül a legfontosabb természetesen a jó magaviselet volt, melyre a beszabályozott és felügyelhető terek is utalnak.

„Két emelet boldogság” – A hatvanas évek

A hatvanas években, a házgyári és a típustechnológiára való áttérés előtt a lakótelepek egyfajta „város a városban” terv alapján jöttek létre azzal a céllal, hogy az

⁹ Saját felvétel, *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 85.50.6b; *Szeged Régi Fotói Facebook-oldal*, hozzáférés: 2024.07.20, https://www.facebook.com/photo/?fbid=1337936682916760&set=a.198411236869316&locale=hu_HU

¹⁰ Saját felvétel, *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 85.05.08-42-1.

ott lakók helyben elérjenek minden szolgáltatást. Óvodák, iskolák, orvosi rendelők kaptak helyet a házak között, alul pedig kisebb üzletek, mosodák. A hatvanas években presztízs volt lakótelepen élni, egyrészt az életminőség, másrészt az elérhető közfunkciók miatt.¹¹ Az évtized lakótelepei elsősorban az átmeneti zónákban épültek fel, megindult a lakótelepi építkezések kifelé tolódása. A 15 éves lakásépítési program miatt – melyben egymillió lakás építését célozták meg – új technológiákra volt szükség, így az állam a hatvanas évek második felében megvásárolta a házgyárakat: elkezdték a panelelemek tömeges gyártását, emellett pedig típusterveket is alkalmaztak. A lakótelepekkel szembeni megítélés változását a szocialista lakásfilmek is tükrözik: míg a hatvanas évek filmjeiben (*Két emelet boldogság*) a lakástematikát optimista hangon, vígjátékban dolgozzák fel,

Odesszai gyerekek Madarassy Walter *Fekvő nő* című szobrával a hetvenes években.¹⁴

addig a hetvenes években, például Bacsó Péter *Forró vizet a kopaszra* című filmjében már megjelenik a lakótelepekkel szembeni szkepszis, és a filmek hangvétele groteszkké, tragikomikussá válik.¹²

A hatvanas évek lakótelepeinek elengedhetetlen része a közterti szobor, gyakran ezek voltak a gyerekek gyülekező- és játszóhelyei. Ilyen funkciója lett Madarassy Walter¹³ fekvő (fürdőző?) női szobrának is a hatvanas években kiépült szegedi Odessza telepen.¹⁴

A játszótérépítési hullám csak a hatvanas évek végén indult be igazán: míg 1969-ben 669 játszótér volt Budapesten, a hetvenes

11 PRAKFALVI Endre, *Építészet és szocializmus* (Budapest: Holnap Kiadó, 2022), 134–144.

12 GELENCSÉR GÁBOR, „Panelkapcsolatok: A lakótelep-motívum a magyar filmben”, in *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, 142–160 (Budapest: Kijárat Kiadó, 2008).

13 Madarassy Walter (1909–1994) szobrászművész.

14 *Móra Ferenc Múzeum Történeti Fotótár*, Szeged, l. sz. 2017.5.39.

évek közepére ez a szám az ötszörösére nőtt.¹⁵ A hatvanas évek játszótereinek nagy része társadalmi munkával épült fel különösebb koncepció nélkül, a szegedi Csillag téren például a Szegedi Cipőgyár munkáskollektívája, a Klapka György téren a Köztisztasági Vállalat dolgozói készítettek társadalmi munkában játszótéri alkalmatosságokat. Ugyanekkor Budapesten mozgalom indult a játszóterek patronálására. „Nagymama: Jé, ennek a hintának már van lánc? Unoka: Igen, apuka rátette” – idéz Fehér Kálmán újságíró egy tipikus játszótéri beszélgetést.¹⁶ Tehát az 1960-as évek a szovjet mintára hegesztett rakétamászókák és láncos hinták időszaka.

A Szegedi Cipőgyár munkáskollektívája által készített játék a panelosítás előtti Csillag téren, az 1960-as években.¹⁷

Játékokról komolyan – A hetvenes évek

A hetvenes évekre – az új gazdasági mechanizmus miatt – javult a gazdasági helyzet, ugyanakkor építkezések tekintetében a minél olcsóbb tömeges lakásépítés vált elsődlegessé. Ekkor épült a paneltechnológiás épületek nagy része, melyek

15 VÁRKONYI Endre, „Tavaszi terek, tervek: Grund-gondok. Szülői szervezés”, *Magyarország*, 1969. ápr. 13., 29.

16 FEHÉR Kálmán, „Tarján, a loggiák városa...: Elfogult sorok Szeged új lakótelepéről”, *Magyar Építőművészet* 24, 4. sz. (1975): 22–29, 24.

17 *Szeged Régi Fotói Facebook-oldal*, hozzáférés: 2024.07.20, https://www.facebook.com/photo/?fbid=1233503716693391&set=a.198411236869316&locale=hu_HU

esetében a megelőző évtizednél is kevesebb figyelem jutott a közterületek kialakítására. Ennek az az egyik oka, hogy az egyre nagyobb kiterjedésű – immáron paneltechnológiás – telepek kiépítése előtt a földdel tettek egyenlővé mindent, ezért a fák- és növények nélküli betondzsungelek sivarak voltak, a fűvet aszfalt, kavics vagy kőzúzalék pótolta. A panelek közti tereket illetően nem voltak olyan határozott elképzelések, mint a típusterves lakásokra, illetve épülettípusokra vonatkozóan, így sok esetben teljesen ad hoc módon állt össze az épületek közti térovezetés. Borvendég Béla, a Szeged-Tarján városrész kiépítéséért felelős főépítész¹⁸ így ír 1975-ben:

Kissé meglep a játszótér és az autóparkoló szemmel láthatóan vidám együttélése. Nem emlékszem, hogy milyen kényszer hatására született ez a megoldás. Úgy tűnik, hogy a masszív acélső mászó alkalmatlanságok megvédik a gyerekeket az autóktól. Hogy az autókat mi védi meg a gyerekektől? Lehet, hogy az ablakból apuka idelát.¹⁹

A lakóházak közül kiszorult játszóterek sokszor a közlekedési utak mellé kerültek, az autóparkolók pedig a házak közé, hogy az ablakból is rá lehessen látni a család sokszor egyetlen vagyontárgyára: a gépkocsira. Jellemző a panelépítkezésekből kimaradt építőanyagok játszóeszközzé avanzsálása, ilyen volt például Budapesten, a mára elbontott, Vackor utcai beton csatornacsövekből „buherált” játszótér.²⁰

Borvendég Béla építész felvételei a frissen panelosított Szeged-Tarján városrészről.²¹

18 Borvendég Béla (1931–2014) építész-mérnök.

19 BORVENDÉG Béla, „Tarjáni töprengések”, Magyar Építőművészet 24, 4. sz. (1975): 16–21, 20.

20 NAGY Szabolcs, „A Felszabadulás (Jutasi) úti lakótelep története”, in *Jutasi olvasókönyv*, szerk. KELLER Márkus, WARE-NAGY Orsolya, NAGY Szabolcs, MÉSZÁROS Ábel és VÖRÖS Kati, 92–145 (Budapest: Paradigma Ariadne Kft., 2023), 117.

21 BORVENDÉG, „Tarjáni töprengések”, 20.

A tömbök közt kijelöltek ugyan helyeket a majdani közfunkcióknak, de ezek többnyire nem készültek el. Az üresen hagyott területek félprivát, átmeneti terek voltak, melyeknél az sem volt tisztázott, hogy hol kezdődik az utca, és hol ér véget a házhoz tartozó tér. A hetvenes években már nem fizikai, hanem társadalmi térként definiálódott a köztér, a közép-európai régió neoavantgárd művészei éppen e miatt a térpoétikai töltet miatt egyre gyakrabban vitték akcióikat parkokba, gyárudvarokra, iskolaudvarokra, közterekre.²² Hazánkban jellemzően ilyen, a közterületiség és szabadság definícióját feszegető művészeti akció volt Pauer Gyula²³ tüntetőtáblakerdője (1978) a porral egyenlővé tett nagyatádi művésztelep helyén.

Ugyanekkor a neoavantgárd művészeknek – mint az érintetlen tisztaság metaforikus terepe – a gyermeki világ, a gyermeki kreativitás is a fókuszába került, a művészetpedagógiai nevelés pedig új erőre kapott. 1971-ben jelent meg a hosszú évekig Japánban élő Székácsné Vida Máriának²⁴ a művészeti nevelés fontosságát hangsúlyozó, a művészeti nevelés szerepét Magyarországon fókuszba hozó módszertani könyve, a *Gyermekrajzművészet Japánban*.²⁵ 1975–1977 között tartotta a budapesti Ganz-MÁVAG Művelődési Házban kreativitási gyakorlatait Maurer Dóra és Erdély Miklós, hogy a felnőttekben fellobbantsák a gyermek „természetes” kreativitási hajlamát. 1975-ben a Magyar Nemzeti Galéria felkérésére létrejött a gyermeki kreativitás fejlesztését célzó GYIK Műhely (Gyermek és Ifjúsági Képzőművészeti Műhely) Szabados Árpád²⁶ vezetésével, 1976-ban pedig Zalaegerszegen – részben a műhely tagjainak munkája nyomán – elkészült az első mesejátsszótér Szabados Árpád, Várnagy Ildikó, Pallai Márta és Samu Géza kivitelezésében.²⁷

Tuskó-országutak, sejtelmes alagutak, rönk fellegvárak, totemoszlopok ágaskodnak ezen a frisskeretű játszótéren, s a szél fura, megnevezhetetlen szerkezet alkatrészeivel kerepel, a hintán faragott állatfejekbe lehet kapaszkodni, másutt pedig hatalmas rovarra em-

22 Mădălina BRAȘOVEANU, „Beyond the Grey Zone: The Production of Space in Eastern European Neo-Avantgarde”, *Papers in Arts and Humanities* 3, no. 2. (2023): 1–17.

23 Pauer Gyula (1941–2012) szobrászművész, performer, díszlet- és jelmeztervező.

24 Székácsné Vida Mária (1916–2000) grafikusművész, művészetpedagógus.

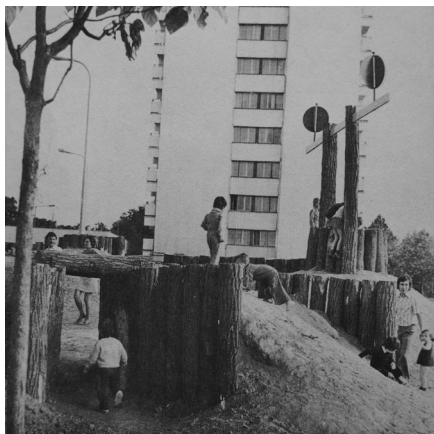
25 SZÉKÁCSNÉ VIDA Mária, *Gyermekrajzművészet Japánban* (Budapest: Corvina Kiadó, 1971).

26 Szabados Árpád (1944–2017) festő, grafikus, művészetpedagógus.

27 Várnagy Ildikó (1944–) szobrászművész, Pallai Márta keramikus, Samu Géza (1947–1990) szobrászművész.

lékeztető mesebeli lény forog körbe egy beton talapzaton. S mind-
ezt üde, kacér színekkel tették vidámabbá az alkotók

– írja a *Zalai Hírlap* a frissen avatott játszótéréről.²⁸ A művészi kivitelezésű mászó-
szobrok nemcsak a gyerekek mozgásigényét elégítették ki (ezt a betonhulladékból
készített játszótér is megtette), hanem kreativitását, fantáziáját, mese iránti igényét
is mozgásba hozta. Az alkotáslélektannal is foglalkozó Szabados Árpád elmondása
alapján ezek a mászóplasztikák a kibontakozóban lévő posztmodernizmus „nyitott
mű” fogalmának is megfeleltethető munkák: „Ezek az alkotások legalább hatvan
százalékig szobrok, hiszen mindegyik magán viseli alkotója egyéniségét. A fenn-
maradó negyven százalékot pedig a gyerekek egészítik ki, így lesz teljes értékű az
alkotás.”²⁹ A mesejátszótér alkotói, a zalai művésztelep résztvevői ekkoriban olyan –
napjainkban is kurrens – témákat kutattak, mint a kollektív alkotás és közhasznúság,
és a játszótér lényegében vizsgálódásaik kísérleti laboratóriumául szolgált. „Olyan
köztéri szobrokat készítettek a résztvevő szobrászok, amelyek szerves részei a városi
környezetnek, amelyeket nem csak nézni, de tapintani, sőt megmászni is szabad.”³⁰

A zalaegerszegi képző- és iparművészek által tervezett játszótér részlete
Pirk Ambrus *Játékról komolyan* című könyvében.³¹

28 P. L., „Vidám honfoglalás után: A faszobrászok játszótérén”, *Zalai Hírlap*, 1976. szept. 12., 4.

29 Uo.

30 B. L., „Művésztelepből játszótér”, *Dunántúli Napló*, 1976. okt. 4., 4.

31 PIRK Ambrus, *Játékról komolyan* (Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, 1979), 260.

A hetvenes években jelentek meg a tematikus játszóterek, például a népszerű közlekedési parkok. Egy 1976-os szegedi példa a tarjáni záportározó mellett a KRESZ-játszótér, melyhez még közlekedési helyszínrajz is készült, és ahol a KRESZ szabályait sajátíthatták el a gyermekek.³²

A kétbalkezes varázsló megérkezik – A nyolcvanas évek

A mesejátszótér típusa a nyolcvanas években terjed el hazánkban. Ez is a „visszavarázsosító” tendenciák része, amelynek nyomait – elsősorban a gyermeki kreativitás felfedezése tekintetében – már a hetvenes években megtaláljuk. A gyermekek nemzetközi éve alkalmából 1979-ben jelent meg Pirk Ambrus³³ *Játékról komolyan* című könyve, amely a lakótelepek megfelelő játszóterekkel való ellátása érdekében született. A nagyszabású, közel 300 oldalas munkát többek között a zalaegerszegi játszótér alkotóinak fotói illusztrálták. A könyv megírásának hátterét a hetvenes években kibontakozó, a gyermekek egészségi állapotát felmérő kutatások és az egészségük megőrzését, a mozgás kultiválását megcélzó kezdeményezések adták. Utóbbiak közül legfontosabb az 1977 májusában induló „Edzett Ifjúságért!” mozgalom.³⁴ A gödöllői születésű Pirk Ambrus táj- és kertépítész Remsey Jenő festőművész unokája volt. Tájépítészeti terveit a szocializmus évtizedeiben egyedülálló módon, univerzális szemlélettel, a legapróbb részletekre kihatóan tervezte meg. A játszótértervezőknek, pedagógusoknak szánt kötetben számtalan ábrával, fotóval illusztrált terv és példa mutatott rá az alkalmas játékfeltételeket befolyásoló tényezőkre; mintául a svéd és norvég (vizes, állatsimogató stb.) játszóterek szolgáltak számára. Külön fejezetben foglalkozik a civilizációs életmód árnyoldalaival: a paneltelepek zsúfolt játszótereivel, kevés zöldterületével, a magas házak gyermekek számára ijesztő méreteivel és az ezek következtében kialakuló magatartászavarokkal.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára, Szeged, 538-2202/248 I.

33 Pirk Ambrus (1944–2020) táj- és kertépítész.

34 „1977 májusában a KISZ, a Magyar Úttörők Szövetsége, az Oktatási Minisztérium és az Országos Testnevelési és Sporthivatal szervezésében elindult az Edzett ifjúságért! mozgalom, amely a 6–26 év közötti fiatalokat a rendszeres testedzésre és sportolásra próbálta ösztönözni.” VAMOS Gabriella, „Az edzett ifjúságért a Kádár-korszakban”, in *Gyermekeket egykor és ma*, szerk. DEÁKY Zita és BALI János, 231–248 (Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2021), 231.

Fotómontázssal illusztrált bellap Pirk Ambrus *Játékról komolyan* című 1979-es könyvéből.

Békés Pál 1983-as ifjúsági regénye ugyanezekkel a gyermekeket érintő civilizációs problémákkal foglalkozik, s bár könyvének fókuszában a mese műfajának rehabilitációja – mint a gyermekek „megmentésének” lehetséges eszköze – áll, leírásai nem nélkülözik a plasztikusan lefestett rideg, sematikus városi paneltereket sem. Mi történik a gyermekkel, ha megszűnik bensőséges viszonya a természettel? Mik a „mozgásszegény életmód, a levegőn való kevés tartózkodás, a személytelenségi állapot”³⁵ következményei? Aki nem tud játszani, nincs

35 PIRK, *Játékról komolyan*, 26.

benne a mesevilágban, képes lesz-e felnőttként társas kapcsolatok kialakítására? Összességében: mennyire lehet humanizálni a nagyvárosban, paneltelepen élő gyermekek életkörülményeit? Békés Pál a varázstalanított lakótelepi környezetbe igyekezett visszacsempészni a mesét, a nyolcvanas évek telepeinek újdonsága pedig a mesejátsszótér volt.

Schéner Mihály Dorottya kocsija Budapesten,
az Ágoston utca 2. szám alatt.³⁷

A gyermekjátékok, a mese és a naiv művészet recepciója a hetvenes évek vége felé érte el tetőpontját Magyarországon, és az intézményesülés időszaka is ekkorra tehető: egy időben, egymás tövében alakult meg a kecskeméti Szórakaténusz Játék Múzeum, valamint a Naiv Művészeti Múzeum, s talán nem túlzás azt állítani, hogy amit ez a két intézmény reprezentált (a mese/játék, valamint az emberben rejlő ösztönös kreativitás), archetipikus, mindenki számára érthető közös nevezőt jelentett ekkoriban. „A játék totális, mint maga az emberi lét” – írja Schéner Mihály.³⁶ A medgyesegyházi parasztcsaládból származó művész a negyvenes években végezte el a Képzőművészeti Főiskolát, majd Békéscsabán gimnáziumi rajztanárként

dolgozott. A hatvanas évekre kialakult sajátos motívumvilága: a paraszti életből, népművészetből, kézművességből, népi játékokból ellesett formákat, alakokat csurgatta át saját fantáziáján, és ötvözte a legfrissebb, főképp francia kortárs művészeti technikákkal, alkotói módszerekkel. 1982-ben kapott megbízást, hogy készítsen köztéri alkotásokat játszótérre, ami újdonságot, bátor vállalatást jelentett akkor, amikor sablonra építettek játszótereket. Lovacsákák, huszárok, Bari, Puli, Galamb, csókolódzó galambpár (neve: Csilabe-csók), páva, melynek szétterege-

36 SCHÉNER Mihály, *Kiállítási katalógus* (Tihany: Tihanyi Múzeum Kiadása, 1979. júl. 7. – szept. 15.), [o. n.]

37 WEHNER Tibor, „Új szobraink”, *Budapest* 21, 10. sz. (1983): 30–33, 32.

tett farktolla mókuskerékké válva hintát forgat (Páva-hintás-kerék), körhinta és állatfigurák népesítették be békéscsabai játszótérét. A szabadtéri óriás sakk minden bábujának volt neve (a királyé például Édes Dinnye Király). A karakterek egy ekkor színpadra kerülő gyerekdarabban, a békéscsabai Jókai Színházban játszott *Gyalogsillag*ban is megjelentek, amelynek meseszövegét Csukás István írta.

A hetvenes évek végétől a Fiatal Népművészek Stúdiójának néhány tagja játszótéri berendezéseket is tervezett, melyeket a HUNGEXPO-kiállítás gyermekmegőrzőjében mutattak be. Román János³⁸ fából készített járműveit, Nagy Mária,³⁹ Nagy Kristóf⁴⁰ és Vidák István⁴¹ fonott hintaszékeit, a természetes anyagokból készített ökrösszekér-hintát, sárkányalagutat – és összességében a HUNGEXPO játékgöygi kezdeményezéseit – azonban csak a kiállításra látogatók gyermekei élvezhették.⁴² Ugyanekkor az organikus iskola előszelét jelenteték Nagy Kristóf csongrádi játszótéri plasztikái.

Nagy Kristóf *Csodaszarvas* mászóplasztikája.⁴³

38 Román János (1921–1986) levéltáros, történész, református lelkész.

39 Nagy Mária (1951–) hímező.

40 Nagy Kristóf (1950–2018) szobrászművész.

41 Vidák István (1947–) népművész, textilművész, nemezművész.

42 PIRK, *Játékról komolyan*, 264–268.

43 GAJDÓCSI István, „A képzőművészet támogatási rendszere Bács-Kiskun megyében”, *Művészet* 20, 11. sz. (1979): 20–23, 22.

A varázstalanított terek ellenében dolgozott a nyolcvanas évek immáron leáldozóban lévő panelprogramja is, melyben a zöldterületeket színes tömbök vetették körbe. Szeged-Makkosháza városrész 1984-es építési szakaszában Hernyák Imre építész Koffán Károly festővel dolgozott együtt az épületek színterveinek kialakításában. A művészet, a mítosz, a mese visszaszívargott a falak közé, miután évtizedekre elhagyta azokat. Békés Pál szándéka beteljesült a panelterek között: az „ég és föld között, bús hazátlanul...”⁴⁴ egzisztáló Éliás Tóbiást visszavezette a mese birodalmába.

Bibliográfia

- „[A szegedi Valéria téri játszótér tervrajzai és alaprajza]”. *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*. Szeged. 85.50.6b.
- „[A Textil Technikum kollégiumának terve]”. *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*. Szeged. 85.05.08-42-1.
- „[KRESZ-játszótér]”. *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*. Szeged. 538-2202/248 I.
- „[Madarassy Walter Fekvő nő című szobra]”. *Móra Ferenc Múzeum Történeti Fótár*. Szeged. I. sz. 2017.5.39.
- B. L. „Művésztelepből játszótér”. *Dunántúli Napló*, 1976. okt. 4., 4.
- BÉKÉS PÁL. *A kétbalkézes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BORVENDÉG Béla. „Tarjáni töprengések”. *Magyar Építőművészet* 24, 4. sz. (1975): 16–21.
- BRAȘOVEANU, Mădălina. „Beyond the Grey Zone: The Production of Space in Eastern European Neo-Avantgarde”. *Papers in Arts and Humanities* 3, no. 2. (2023): 1–17.
- FEHÉR Kálmán. „Tarján, a loggiák városa...: Elfogult sorok Szeged új lakótelepéről”. *Magyar Építőművészet* 24, 4. sz. (1975): 22–29.
- GAJDÓCSI István, „A képzőművészet támogatási rendszere Bács-Kiskun megyében”, *Művészet* 20, 11. sz. (1979): 20–23.
- GALLAI Sándor. [c. n.]. *Fortepan.hu*. Hozzáférés: 2024.07.20. <https://fortepan.hu/en/photos/?donor=Gallai%20S%C3%A1ndor>

44 BÉKÉS, *A kétbalkézes varázsló*, 28.

- GELENCSÉR Gábor. „Panelkapcsolatok: A lakótelep-motívum a magyar film-ben”. In *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, 142–160. Budapest: Kijárat Kiadó, 2008.
- NAGY Szabolcs. „A Felszabadulás (Jutasi) úti lakótelep története”. In *Jutasi olvasókönyv*, szerkesztette KELLER Márkus, WARE-NAGY Orsolya, NAGY Szabolcs, MÉSZÁROS Ábel és VÖRÖS Kati, 92–145. Budapest: Paradigma Ariadné Kft., 2023.
- P. L. „Vidám honfoglalás után: A faszobrászok játszóterén”. *Zalai Hírlap*, 1976. szept. 12., 4.
- PIRK Ambrus. *Játékról komolyan*. Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, 1979.
- PRAKHALVI Endre. *Építészet és szocializmus*. Budapest: Holnap Kiadó, 2022.
- SCHÉNER Mihály. *Kiállítási katalógus*. Tihany: Tihanyi Múzeum, 1979. júl. 7. – szept. 15.
- SÜLI-ZAKAR Szabolcs. *PANEL. lét, közösség, esztétika: A lakótelepek hatvan éve*. Kiállítási katalógus. Debrecen: MODEM, 2019.
- Szeged Régi Fotói Facebook-oldal*. Hozzáférés: 2024.07.20. https://www.facebook.com/photo/?fbid=1337936682916760&set=a.198411236869316&locale=hu_HU; https://www.facebook.com/photo/?fbid=1233503716693391&set=a.198411236869316&locale=hu_HU
- SZÉKÁCSNÉ VIDA Mária. *Gyermekrajzművészet Japánban*. Budapest: Corvina Kiadó, 1971.
- VAMOS Gabriella. „Az edzett ifjúságért a Kádár-korszakban”. In *Gyermekélet egy-kor és ma*, szerkesztette DEÁKY Zita és BALI János, 231–248. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2021.
- VÁRKONYI Endre. „Tavaszi terek, tervek: Grund-gondok. Szülői szervezés”. *Magyarország*, 1969. ápr. 13., 29.
- WEHNER Tibor, „Új szobraink”, *Budapest* 21, 10. sz. (1983): 30–33.